

SÓKRATOVSKÁ PEDAGOGIKA V PLATÓNOVOM DIALÓGU MENÓN

MATÚŠ PORUBJAK¹

Katedra filozofie a aplikovanej filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda,
Trnava, Slovenská republika, matus.porubjak@ucm.sk

PŮVODNÍ VĚDECKÁ PRÁCE ▪ OBDRŽENO: 8/7/2021 ▪ PŘIJATO: 1/9/2021

Abstrakt: Štúdia sa zameriava na psychologické a didaktické metódy použité v Platónovom dialógu *Menón*. S využitím metódy dramatického čítania dialógu autor analyzuje dve kľúčové časti sókratovskej pedagogiky: negatívnu (aporetickú) charakterizovanú elenchom s cieľom nájsť a eliminovať chybné predpoklady, a pozitívnu (euporetickú), ktorej cieľom je pomôcť študentovi nájsť nové riešenia a prostredníctvom argumentácie ho priviesť k lepšiemu porozumeniu problému. V závere autor uvádza, že hlavným cieľom dialógu *Menón* je ukázať rozdiel medzi „s sofistickým“ a „sókratovským“ spôsobom učenia. Zatiaľ čo prvý spočíva v memorovaní autoritatívnych názorov a poznatkov učiteľa, sókratovský je založený na spoločnom hľadaní lepších argumentov. Takáto metóda vedie k lepšiemu porozumeniu v oboch významoch tohto slova – v sociálnom (schopnosť sebaovládania a spolupráce), ako aj poznávacom (schopnosť chápať veci v súvislostiach a otvorenosť k ďalšiemu skúmaniu).

Kľúčová slova: Sókratovská výchova, Platón, Menón, argumentácia, porozumenie

SOCRATIC PEDAGOGY IN PLATO'S DIALOGUE MENO

Abstract: The study focuses on the psychological and didactic methods employed in Plato's dialogue *Meno*. Using the method of dramatic reading, the author analyses the two main parts of Socratic pedagogy: the negative one (*aporetic*), characterized by elenchus with a scope for identifying and eliminating misleading ideas, and the positive one (*euporetic*) aiming to help the student to find out her own new ideas and, by means of argumentation, lead her to better understanding. The author concludes that the main goal of the dialogue is to show the difference between “sophistic” and “Socratic” way of teaching. While the first one is based on memorizing the authoritative words and knowledge of the teacher, the Socratic one is based on a mutual search for better arguments. Such method leads to better understanding in both senses of the word – the social one (the capability of moderation and cooperation) as well as the epistemological one (the capability of contextual understanding opened for further investigation).

Keywords: Socratic pedagogy, Plato, Meno, argumentation, understanding

¹ ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6364-2903>

Úvod

Platónovmu dialógu *Menón* bola v posledných desaťročiach venovaná značná pozornosť.² Súvisí to s viacerými faktormi. Jednak ide o dialóg napísaný veľmi živým spôsobom s výbornou psychologizáciou postáv, jednak býva považovaný za tranzitívny (t.j. napísaný medzi tzv. ranými sókratovskými dialógmi a dialógmi strednými), ktorý otvára v základnej podobe viaceré kľúčové motívy, neskôr rozvedené v Platónovom najviac komentovanom dialógu *Ústava* (por. Vlastos 1991, 118–125). Tematicky sa interpreti *Menóna* najčastejšie venujú otázkam epistemologickým (priorita definície a problém definovania, *anamnésis*, poznanie a mienka) a eticko-politickým (učiteľnosť a učiteľa zdatnosti, zlyhanie politických elít). Bokom neraz ostáva ďalšia dôležitá téma dialógu, ktorou je samotný problém učenia. Výnimku tvoria tzv. „hodina geometrie“ – pasáž, v ktorej Sókratés privedie Menónovho otrocka k správne riešeniu príkladu z geometrie, a sókratovská elenktická metóda vedúca k apórii a spoznaniu vlastnej nevedomosti. *Menón* však skrýva oveľa viac. Rôzne didaktické a psychologické postupy sú rozsiate v celom dialógu a neraz pôsobia veľmi moderným dojmom. Cieľom nášho článku je odhaliť ich a postupne preskúmať. Zároveň sa vynasnažíme ukázať, že práve pedagogika tvorí viacerými interpretmi hľadanú jednotiacu líniu dialógu, spájajúcu jeho etické a epistemologické motívy.³

Hodina definovania

Už prvá veta dialógu je symptomatická. Na rozdiel od iných Platónových dialógov, ktoré zväčša začínajú stručnou charakteristikou situácie, miesta, prípadne postáv, je tento dialóg otvorený priamou Menónovou otázkou: „Môžeš mi říci, Sokrate, zdali je zdatnosť (*areté*) vec učení (*didakton*)? Či to není vec učení (*didakton*), nýbrž cvičení (*askéton*)? Nebo ani cvičení (*askéton*), ani učení (*mathéton*), nýbrž se jí dostává lidem přirozeností (*fysei*), či nějakým jiným způsobem (*alló tini tropó*)?“ (70a). Všimnime si, že najčastejšie opakujúcim sa slovom Menónovej otázky je „učenie“ a to v dvoch základných variantoch, ktoré viacmenej synonymne pre učenie sa a vyučovanie používa klasická gréčtina – *didakton* a *mathéton*. Za učením nasledujú dva výskyty slova cvičenie (*askéton*),⁴ a napokon jeden výskyt slova prirodzenosť (*fysis*), ku ktorému je pridaná posledná možnosť – nejaký iný spôsob. Početnosť výskytu slova „učenie“ nie je podľa nás náhodná. Nielenže diskusia o učení, prirodzenosti a inom spôsobe nadobúdania zdatnosti bude náplňou poslednej viac než tretiny dialógu (86d–100c), ale práve učenie a podmienky, za ktorých je možné sa niečomu naučiť tak, že tomu porozumieme, sú prítomné v celom dialógu.

Uvedenou úvodnou Menónovou otázkou sa skúsený Sókratés nenechá zmiasť. Najprv Menóna vychváli za jeho dobrý pôvod a za to, že on, jeho milovník i jeho spoluobčania v Thesálii boli dobre vzdelaní sofistom Gorgiom, ktorý ich naučil bez bázne a vyberane odpovedať na akékoľvek otázky (70a–c). Následne Menóna zaskočí svojím tvrdením, že nielenže nevie, akým spôsobom sa zdatnosť získava, ale dokonca ani vôbec nevie, čo zdatnosť je, a pokiaľ nevie čo je zdatnosť, nemôže vedieť ani aká je (70c–71b).⁵

² Kľúčovými monografiami k *Menónovi* sú napríklad (Ionescu 2007; Scott 2006; Tarrant 2005; Weiss 2001; Havlíček 2000; Day 1994; Sharples 1991; Klein 1965; Bluck 1961).

³ Pri interpretácii *Menóna* budeme používať metódu dramatického čítania. Primárne sa budeme sústrediť na dramatickú stránku dialógu samotného a na psychológiu jeho postáv. Historicitu aktérov, tradíciu platonizmu a kontext ďalších Platónových dialógov sa pokúsime pokiaľ možno „uzátvorkovať“. Zväčša na ne poukážeme iba v poznámkach. Podobne budeme pristupovať aj ku Gorgiovi a „gorgiovskému“ spôsobu učenia. Ku Gorgiovi a jeho metóde pozri (Boháček, 2004), k metódam interpretácie Platónových dialógov pozri (Klagge & Smith 1992).

⁴ Cvičenie (*askésis*) sa v dialógu už nespomenie. K interpretácii tohto problému pozri (Cepko 2017, 702–704).

⁵ K Sókratovmu nevedeniu a k skeptickým motívom v *Menónovi* pozri (Moural 2000).

Pochopiteľne, táto odpoveď je pre Menóna prekvapivá. Otázka zdatnosti a jej nadobúdania totiž patrila k bežným témam úvah dobových filozofov, sofistov a rétorov (Guthrie 1971, 25, 250–260; Tarrant 2005, 20–23). Sókratovi jednoducho neverí a snaží sa ho primäť k odpovedi otázkou, či správu o jeho nevedení má priniesť domov. Sókratés bez váhania odpovie, že nielen túto, ale dokonca aj tú, že sa zatiaľ nikdy ani nestretol s nikým, kto by to vedel. To Menóna prekvapí ešte viac a spýta sa, či na túto tému nepočul hovoriť Gorgiu, keď bol v Aténach, a či sa mu nezdalo, že on to vie. Na to Sókratés odpovie, že nemá dobrú pamäť a vyzve Menóna, aby mu pripomenul, čo si o zdatnosti myslí Gorgias a s ním aj Menón sám (71c–d).

Úvodný rozhovor dokonalo rámuje celý dialóg. Jednak ukazuje základný charakter oboch hlavných protagonistov, jednak je príkladom sókratovského pedagogicko-psychologického majstrovstva. Menónov charakter je naznačený v otvorenosti a nástojčivosti jeho úvodnej otázky a v jeho vcelku inteligentnej a mierne vydierajúcej reakcii na prekvapivé Sókratovo tvrdenie. Už podľa úvodu môžeme Menóna spolu s R. S. Bluckom charakterizovať ako dobového ambiciózneho aristokrata, „mladého muža obdarovaného všetkými prednosťami, ktoré podľa bežnej mienky vytvárajú *eudaimoniu* – zdravím, bohatstvom, krásou, postavením – a ktorý sa navyše teší tomu, čo by sa vo všeobecnosti dalo nazvať dobrým vzdelaním“ (Bluck 1961, 124).⁶ Rovnako majstrovsky je zobrazený aj Sókratés, ktorý najprv Menóna vychváli (pozitívna motivácia), a hneď potom uzemní jeho očakávania tvrdením, že vôbec netuší čo zdatnosť je (vyvolanie údivu). Okrem toho Menóna nenápadne dostane tam, kam chce – k problému definovania. Zároveň ho povzbudí, aby sám ukázal to, čo sa už o probléme naučil. Máme tak pred očami nedočkavého mladého muža, ktorý chce získať rýchle a ľahko použiteľné odpovede na komplexné otázky a staršieho, skúseného a rozvážneho vychovávateľa, voliaceho adekvátne metódy, ako toto prvotné nadšenie využiť a zároveň rozhovor posunúť k hlbšiemu premysleniu problému.

Na Sókratovu výzvu, aby povedal čo je zdatnosť, Menón prednesie vzorne zostavenú reč (pravdepodobne naučenú u Gorgia) o rôznych zdatnostiach u rôznych typov ľudí (71e–72a). Sókratés mu vzápätí ukáže, že ním prednesená reč je síce pekná a prináša mnohé príklady zdatného konania, nerieši však samotnú otázku, ktorá znela čo je samotná zdatnosť. Aj neskôršie dva ďalšie Menónove pokusy o definovanie zdatnosti trpia podobným nedostatkom. Buď sa uchýli k jednoduchému „common sensu“ (73c), alebo k slovám básnika (77b), čo sú štandardné rétorické postupy, ktoré sa pravdepodobne naučil u Gorgia.

Tu spravíme prvú výnimku a odkážeme na súvislosť mimo dialógu, konkrétne na Aristotelovu kritiku Gorgiovho spôsobu výučby. Ten vo svojich *Sofistických vyvráteniach* (*Soph. Ref.* 183b–184a) Gorgia síce pochváli za jeho inovatívny štýl, ale zároveň ho skritizuje, že svojich žiakov nikdy nenaučil princípom svojho umenia. Neukázal im ako sa zostavuje samotná reč, ale poskytol im len súbor vzorových rečí na bežne pertraktované témy. Gorgiu Aristotelés prirovná k obuvníkovi, ktorý by namiesto toho, aby svojich žiakov naučil remeslu šitia topánok, im poskytol len niekoľko párov hotových výrobkov, ktoré by ponúkli svojim klientom s nádejou, že im padnú. Presne takto pôsobí Menón v tejto časti dialógu, ako niekto, kto má vedomosti, ale nerozumie im (por. Scott 2006, 13). Je síce schopný zareagovať na zadanú úlohu, ale jeho odpoveď nie je správna, keďže plne nerozumie tomu, čo sa od neho chce, ani tomu, čo sám hovorí. Menón teda je od Gorgiu navyknutý učiť sa v zmysle naučenia sa vzorových rečí, ale Gorgias ho nijak nenaučil rozumieť tomu, čo sa učí – učiť sa

⁶ Menón je historická postava známa dobovému čitateľovi Platónových dialógov. Spomína ho aj Xenofón vo svojej *Anabáze* (2, 6, 21–29). Bližšie k Menónovi pozri (Nails 2002, 204–205), (Bluck 1961, 121–124).

s porozumením. Zdá sa, že Platón tu prezentuje rozdiel medzi sofistickým spôsobom výučby, nazvime ho „gorgiovský“ a filozofickým spôsobom „sókratovským“.⁷

Práve sókratovský spôsob výučby Sókratés hneď aj predvedie v tzv. „hodine definovania“ (74a–77a), keď Menónovi postupne ukáže a vysvetlí tri vzorové príklady definície (dve definície tvaru – 75b, 76a, a jednu farby – 76d). Nebudeme tu analyzovať dosť spornú a komplikovanú logickú a epistemologickú stránku tejto časti (podrobne napr. Scott 2006, 23–59; Ionescu 2007, 10–38). Všimneme si len jej psychologickú a didaktickú rovinu. Sókratés jednotlivé definície neponúkne hneď, ale snaží sa, aby pomocou jeho otázok k nim Menón sám dospel. Dokonca použije metódu „dialógu v dialógu“, kedy prostredníctvom fiktívneho dialógu predvedie, ako by správny dialóg vedúci k nájdeniu definície mal vyzeráť (74b–75a), pričom jednotlivé kroky vysvetľuje, aby tak umožnil Menónovi vidieť celý postup „zvonka“ a pochopiť jeho vnútorné súvislosti. Naráža však na Menónovu predošlú výchovu a charakter – na jeho intelektuálnu lenivosť a panovačnosť. Menón nemá dostatočnú vôľu spolupracovať, ani výdrž sledovať výklad. Od Sókrata chce len to, aby mu podľa Gorgiovoho vzoru poskytol hotové odpovede. Navyše má tendenciu rozkazovať a za každú cenu oponovať, čo Sókratés nakoniec ironicky okomentuje odkazom na jeho mladícku a tyranskú povahu (76b–c).

Po jednom takomto Menónovom pokuse Sókratés prednesie vetu, ktorá hrá dôležitú úlohu v celom dialógu: „A kedyby byl tazatel některý z mudrců a z odborníků v hádání a ze slovních zápasníků, řekl bych mu: ‚Má výpověď je tu; jestliže nemluvím správně, je tvůj úkol ujmouti se řeči a usvědčovat z nesprávnosti‘. Kdyby však chtěli vespolek rozmlouvat přátelé (*filoi*), jako nyní já a ty, je ovšem potřebí odpovídat nějak vlídněji (*praóteron*) a způsobem přiměřenějším rozmluvě (*dialektikóteron*). Jest pak snad ten způsob přiměřenější rozmluvě netoliko odpovídat pravdu, nýbrž i s užitím těch pojmů, o nichž tázaný souhlasí, že je zná. Také já se tedy pokusím něco ti takto říci“ (75c–d). Hneď to aj predvedie a príde s definíciou farby, ktorú si veľmi vhodne vypožičia od Empedokla a uvedie citátom z Pindara (76d).⁸ Menón je s definíciou nadmieru spokojný. Ako však Sókratés hneď ukáže, definícia má závažné logické chyby a Menónovi sa páčila hlavne preto, že bola „vznosná ako verš tragédie“, teda prednesená spôsobom, akým je zvyknutý (76e).

Uvedená pasáž je kľúčová, lebo ukazuje, že podmienkou učenia a poznávania sú nielen predpoklady inteligenčné (ktoré Menón má), metodologické (vyjasnenie si pojmov) a rétorické (používanie štýlu, ktorému spoludiskutujúci rozumie), ale aj osobnostné – priateľskosť, vlídnosť a ochota viesť dialóg.⁹ Práve osobnostné predpoklady sú Menónovou slabinou a Sókratés bude postupne pracovať na tom, aby si Menón uvedomil ich dôležitosť a začal sa meniť. Zároveň sa mu snaží ukázať, že záleží na tom, aby ich rozhovor prebiehal v nekonfliktnom, bezpečnom prostredí. Menón to však zatiaľ nie je schopný rozoznať a posunúť sa. Na nasledujúcu Sókratovu výzvu predloží tretiu naučenú definíciu zdatnosti, ktorú Sókratés opäť vyvráti (77b–79e).

Hodina geometrie

Toto posledné vyvrátenie vyvolá v Menónovom správaní zmenu. Istým spôsobom ho prebudí k iniciatíve, lebo úprimne vysloví dobre zostavenú a mierne ironickú reč, ktorú pravdepodobne nemá od nikoho naučenú. Prirovná Sókrata k morskej raji spôsobujúcej svojej obeti ustrnutie a vyznáva sa, že po Sókratovom „zariekavaní“ je teraz sám naplnený veľkou

⁷ K sókratovskej metóde a pedagogike pozri (Boghossian 2012; Cain 2007; Petrželka 2000; Zelinová 2018).

⁸ Podľa doxografa Diogena Laertskeho (8, 58) bol Empedoklés učiteľom Gorgia a používanie veršov básnikov bol štandardný postup rétorov.

⁹ K úlohe priateľstva v antickej filozofii pozri (Porubjak 2008a).

neistotou (*aporia*) a vskutku strnulý (*narkó*) na duši aj na ústach. A hoci už mnoho rás predniesol mnoho krásnych rečí o zdatnosti – aspoň jemu samému sa to tak zdalo – teraz nedokáže povedať ani to, čo zdatnosť je. Nakoniec dodá, že ak by takéto veci Sókratés robil v inej obci, bol by čoskoro odvedený do vezenia ako kúzelník (80a–b).

Sókratés na Menónovu reč reaguje slovami, že toto prirovnanie by bolo pravdivé, ak by on sám nebol strnulý, keď privádza druhých do neistoty. To však nie je pravda, lebo on sám je v stave neistoty a keď sa ho Menón dotkol, dostal sa do rovnakého stavu neistoty – preto sa teraz podobá nevedomému. Svoju obranu zakončí slovami: „Přece však chci s tebou to uvážiť a spoločne podniknúť hľadanie, čo to [zdatnosť] vlastne jest“ (80d). Sókratés sa tak dištancuje od možnosti, že je eristom, ktorého cieľom je za každú cenu zničiť názor druhého, poraziť ho v reči a prípadne mu vnútiť svoj názor. Naopak, zaujme pozíciu toho, kto nevie a vyzýva Menóna k spoločnému skúmaniu. Oboje je pedagogicky veľmi dôležité, jednak ide o opätovné zdôraznenie bezpečného prostredia, jednak o dôraz na spoločné hľadanie, teda na učenie, ktoré sa deje formou spoločného úsilia o lepšie porozumenie nejakej veci. Učiteľ Sókratés tak odmieta učiť „ex cathedra“ a situuje sa do pozície partnera pri spoločnom hľadaní odpovedí.

Menón však (zatiaľ) Sókrata odmieta. Buď neverí v úprimnosť jeho zámerov, alebo sa zľakne požiadavky spoločného hľadania, alebo sa v rámci svojho adolescentného charakteru len postaví voči staršej autorite.¹⁰ Vytiahne totiž – až prekvapivo vhodne – zo svojho „gorgiovského“ archívu silnú epistemologickú výhradu (ktorú vzápätí Sókratés označí za eristickú myšlienku). Spýta sa Sókrata, ako bude hľadať niečo, o čom vôbec nevie, čo to je. Ak totiž vôbec nepozná to, čo hľadá, potom aj ak by to našiel, nedokázal by rozoznať, že našiel to, čo hľadal (80d). Nech už sú Menónove dôvody oboch výpadov (obvinenie zo spôsobovania strnulosti a téza o nemožnosti nájsť to, čo nepoznáme) akékoľvek, a tiež bez ohľadu na to, do akej hĺbky im on sám rozumie, ich kombinácia je pre Sókrata ako učiteľa vražedná. Ak je jediným cieľom jeho slávnej elenktickej metódy priviesť druhého do apórie, potom je z didaktického hľadiska prakticky bezcenná, lebo zanechá žiaka v zmätku a okrem vyvrátenia jeho názorov mu neprinesie žiaden pozitívny posun. Navyše, ak Sókratés trvá na tom, že jediný jeho vedenie spočíva v (úplnom) nevedení, potom ani nemá zmysel, aby čokoľvek skúmal, pretože nie je žiadna nádej, že jeho skúmanie povedie k nejakému výsledku. Inak povedané, aký význam by malo učenie, keby jediným jeho výsledkom bolo uznanie vlastného nevedenia, ustrnutie a následná rezignácia? Sókratés bude teraz musieť použiť všetky svoje zbrane, aby obhájil seba a svoje metódy, a zároveň, aby Menóna vytiahol z pasce rezignácie.¹¹

A Sókratés naozaj vytiahne zbraň najťažšieho kalibru. Fantastický a záhadný mýtus (pravdepodobne pythagorejskej či empedoklovskej proveniencie, teda z regiónu, odkiaľ pochádza Menónov učiteľ), ktorý vraj počul od mužov a žien, ktorí sa vyznajú v božských veciach a s ktorým sa zhodujú kňazi a kňažky, ako aj Pindaros a ďalší božskí básnici – štvorveršie o nesmrteľnej duši a jej odmenách a trestoch v podsvetí (81a–c). Už sme videli Menónovu náchylnosť k básnikom a rečiam „vznosným ako verš tragédie“. Takýto mýtus v ňom jednoducho musí vyvolať zvedavosť a nadšenie. Primárnym cieľom Sókratovho mýtu je opätovne zaujať Menónovu pozornosť a vtiahnuť ho naspäť do procesu skúmania a výučby. Sókratés ho však použije aj iným spôsobom. Vyvodí z neho (hoc takmer úplne arbitrárne) dve

¹⁰ Viaceré Sókratove narážky naznačujú, že Menón dialógu je adolescent (zhruba niekde medzi našim gymnazistom a študentom bakalárskeho štúdia), Sókratés dialógu má zrejme po päťdesiatke (76a–c).

¹¹ Porovnaj Sókratove varovanie pre úskaliami „misológie“ – rezignácie na *logos* a skúmanie – v dialógu *Faidón* (89c–90d). Vid' tiež dialóg *Kleitofón* (pravosť tohto dialógu býva niekedy spochybňovaná).

klúčové tvrdenia. Prvým je, že ľudská duša je nesmrteľná, mnohokrát sa zrodila a videla všetky veci, vrátane zdatnosti, na ktoré sa dokáže počas života rozpomenúť. Druhé Sókratovo tvrdenie nadväzuje na prvé a je ešte závažnejšie: „Protože totiž je celá příroda (*fysis*) sourodá (*syngenús úsés*) a duše poznala (*memathékýias*) všechny věci, nic nebrání, když si člověk vzpomene toliko na jednu – což lidé nazývají učením (*mathésin*) – aby všechny ostatní nalezl sám, je-li statečný a neúnavný v hledání; neboť hledání (*zétein*) a poznávání (*manthanein*)¹² je tedy vůbec vzpomínání (*anamnésis*).“ (81d)

Dovolíme si tvrdiť, že v tejto pasáži nie je až tak dôležitá ani nesmrteľnosť duše, ani slávna *anamnésis*. Tie len nadväzujú na *mythos*, ktorý Sókratés rozpráva, aby Menóna priviedol naspäť k skúmaniu. Svedčí o tom napríklad skutočnosť, že na tomto mieste Sókratés z nesmrteľnosti duše odvodí rozpomínanie, pričom o niekoľko strán ďalej spraví presný opak – z rozpomínania odvodí nesmrteľnosť duše (86a–b).¹³ Ide o dôkaz kruhom, ktorý vlastne nič nedokazuje. Navyše, v tretej časti dialógu (od 86d po koniec) už nesmrteľnosť duše nezohrá žiadnu úlohu a *anamnésis* je spomenutá len sporadicky a výlučne ako synonymum učenia, o ktorom sa hovorí naopak veľmi často. Samotný *logos* Sókratovho mýtu spočíva v inom.¹⁴ Jednak v súrodosti celej prírody,¹⁵ teda všetkého čo je, jednak v našej schopnosti dosiahnuť poznanie vlastnými silami. Inak povedané, ontologicky je učenie podmienené univerzálne platnými princípmi a vzťahmi vo svete, epistemologicky je podmienené našou (vrodenu) schopnosťou postupne ich odhaľovať. Posledným nevyhnutným predpokladom je osobnostný predpoklad – statočnosť a neúnavnosť v hľadaní. Tú vzápätí aj Sókratés zdôrazní keď povie: „Nesmí se tedy věřit té eristické myšlence; neboť ta by nás udělala lenivými a je příjemná na poslech lidem chabým, avšak tato činí dělnými (*ergatikús*) a bádavými (*zétetikús*); protože já věřím, že je pravdivá, chci s tebou hledat (*zétein*; bádat’), co je zdatnost“ (81d–e).¹⁶

Sókratov záver poukazuje na viacero vecí. Jednak je odpoveďou na Menónov „epistemický skepticizmus“, ďalej tu Sókratés ukazuje, že nespochybňuje úplne všetko, a niektoré myšlienky pripúšťa ako pravdivé (čo je nutným predpokladom akéhokoľvek skúmania), a napokon, že skúmanie a učenie vyžaduje úsilie a rezignovať na toto úsilie je slabosťou. Tento posledný aspekt je psychologicky smerovaný na Menóna. Má v ňom vyvolať ostych – byť podozrivý z lenivosti, chabosti, či dokonca nemožnosti je to posledné, čo by evidentne ctižiadostivý Menón chcel. Ukazuje sa tu však ešte jeden klúčový aspekt. Sókratovo zdôraznenie, že chce hľadať spoločne s Menónom. Sókratés tu použije slovo *zétein*, ktoré znamená hľadanie, ale aj bádanie či skúmanie (podobne ako anglické „search“).¹⁷ Ak sa pozrieme na záver vety, ktorá tesne predchádza tejto poslednej, a ktorú sme uviedli vyššie vidíme, že „hledání (*zétein*) a poznávání (*manthanein*) je tedy vůbec vzpomínání (*anamnésis*).“ Ako sme už uviedli, *manthanein* primárne znamená učenie. Zmysel mýtu

¹² Novotný prekladá *memathékýias* a *manthanein* ako „poznala“ a „poznávanie“, čím význam trochu posúva. Sloveso *manthanó* primárne znamená učenie, štúdium, chápanie. V pôvodine je teda dôraz na učenie/chápanie ešte silnejší (Liddell, Scott, & Jones 1996, heslo μαθηάω).

¹³ Porovnaj Platón, *Faidón* 72e–77a.

¹⁴ K Platónovmu používaniu mýtov pozri (Halliwell 2000).

¹⁵ Takéto silné ontologické tvrdenie o súrodosti prírody nenájdeme nikde inde v platónskom korpuse (Thein 2000, 104–105), v iných dialógoch je súcno zväčša hierarchizované, rovnako ako schopnosti ľudí poznávať (o čom sa zmienime nižšie). Domnievame sa, že Platón túto súrodosť a univerzálnu ľudskú dispozíciu človeka učiť sa a rozumieť potrebuje v *Menónovi* práve preto, lebo hlavnou témou dialógu je učenie a rozumenie.

¹⁶ Toto presvedčenie zopakuje Sókratés aj v závere tejto časti dialógu, keď povie: „A co se týče ostatních myšlenek, to bych tak rozhodně netvrdil správnost té řeči; že však bychom byli lepší a mužnější a méně leniví, když bychom mínili, že má člověk hledat, co neví, nežli když bychom se domnívali, že co nevíme, ani není možno nalézt, ani není třeba hledati, za tu myšlenku bych rozhodně bojoval, kdybych byl s to, i slovem i skutkem“ (86b–c).

¹⁷ Porovnaj (Liddell, Scott, & Jones 1996, heslo ζητέω).

o *anamnésis* nespočíva v „prevteľovaní“, ale v niečom inom: *anamnésis* je (predbežné) označenie špecificky sókratovského spôsobu učenia. Pokiaľ gorgiovský spôsob učenia pozostáva z odovzdávania znalostí z učiteľa na žiaka, sókratovský spôsob učenia je založený na spoločnom statočnom a neúnavnom hľadaní univerzálnych vzťahov, podmienených súrodnosťou prírody. Jednoducho povedané, sókratovské učenie je učenie (spoločným) bádáním.

Tu, približne v strede, by dialóg mohol skončiť. Nekončí. Sókratés takéto učenie bude názorne predvážať až do konca dialógu a sprvu priecny Menón sa postupne stane jeho pozorným a chápaným žiakom, či skôr, spolubádačom. Menón samozrejme zatiaľ *logos* Sókratovho mýtu chápe len veľmi hmlisto. To, čo ho oslovilo (či „zarieklo“, aby sme použili jeho slová), je didakticky vhodne zvolený *mythos*. Niečo však chápať začína a obracia sa na Sókrata s otázkou: „ale jak to myslíš, že nenabývame poznatkú (*manthanomen*), nýbrž že to, čo nazývame učením (*mathésis*), je vzpomínání? Můžeš mě o tom poučit (*didaxai*), že je tomu tak?“ (81e–82a). Sókratés sa chytí jeho slov, a povie mu, že je zákerný, keď chce od neho aby ho poučil. Ukázal by tak, že sám sebe odporuje, keď hovorí, že žiadne učenie nie je, ale je len spomínanie (82a). Zo Sókratovej strany ide opäť o veľmi dobrý pedagogický ťah. Nenechá Menóna ani na chvíľu sklznúť do jeho zvyku učiť sa gorgiovským spôsobom, teda memorovať vedomosti od učiteľa. Menón okamžite zareaguje: „Nikoli, při Diovi, Sokrate, neřekl jsem to s tímto úmyslem, nýbrž ze zvyku (*ethos*); ale jestliže mi můžeš nějak dokázat, že je tomu tak, jak pravíš, dokaž (*endeixai*)“ (82a). Sókratovo zariekanie zabralo, a to hneď na dvoch frontoch. V prvej časti dialógu sa Menón správal k Sókratovi dosť panovačne, až arogantne. Tu sa mu prvýkrát výslovne ospravedlní. Zároveň začína chápať, že Sókratov prístup je iný než ten, na ktorý bol dosiaľ zvyknutý a vyberie preň vhodné slovo, chce po Sókratovi, aby to, čo hovorí demonštroval, objasnil, dokázal (všetko významy použitého slovesa *endeiknymi*).

Sókratés vzápätí tento prístup demonštruje na antickej „didaktickej pomôcke“ – Menónovom otrokovi. Ide o slávnú „hodinu geometrie“, pričom Sókratés Menóna hneď vyzve, aby si dal pozor, či sa mu bude zdať, že si otrok spomína, alebo sa od Sókrata učí (82b, por. 82e, 84d). Drvivá väčšina komentátorov podotýka, že „teória rozpamätávania“ a jej demonštrácia prostredníctvom „hodiny geometrie“ fakticky neslúži ako dôkaz nesmrteľnej duše, či epistemológie založenej na minulých životoch, ale je ukázkou toho, že „učenie je skôr záležitosťou využitia vlastných vnútorných zdrojov, než prijímaním informácií zvonka“ (Scott 2006, 13). Podľa (Shanon 1984, 145) pasáž s otrokom demonštruje predovšetkým to, „že prezieravý, citlivý a pozorný učiteľ môže druhého človeka previesť od stavu nevedomosti k stavu, v ktorom dosiahne intelektuálne porozumenie“.¹⁸ Okrem otroka je tu však dôležitý aj samotný Menón. Menónovu skeptickú výhradu voči samotnej možnosti poznávať už Sókratés vyvrátil mýtom a jeho vysvetlením, teraz bude obhajovať užitočnosť aporetického stavu a jeho význam pre učenie a poznávanie. Preto sa po každom súbore krokov, ktoré s otrokom spraví, obráti na Menóna a predebatuje s ním, čo sa s otrokom udialo.

Dôležitým aspektom, bez ktorého by „hodina geometrie“ nemohla úspešne prebehnúť, je skutočnosť, že hoci otroka nikdy nikto geometriu neučil (ako potvrdí Menón v 85d–e), má pre ňu všetky nevyhnutné predpoklady (podobne, ako Menón má všetky predpoklady na to, aby s ním Sókratés mohol diskutovať otázku zdatnosti). Je Grékom hovoriacim po grécky (82b), pozná základné geometrické tvary ako štvorec či čiara (82b), vie, čo znamenajú slová

¹⁸ Porozumenie je pre dialóg *Menón* kľúčové aj podľa A. Havlíčka, ktorý tvrdí, že Platón sa v dialógu od mýtu o *anamnésis* fakticky distancuje a vedenie predstavuje ako „porozumenie vecí spojené s argumentáciou a výkladom“ (Havlíček 1993, 3/9).

rovnaké, väčšie, menšie (82c) a dokáže sčítať a násobiť (82d). Dá sa tiež predpokladať, že neraz prišiel do styku s geometriou „praktickou“, napr. pri odhadovaní vzdialeností, či správneho pomeru miešania vody a vína.¹⁹ Vďaka týmto predpokladom je schopný odpovedať na Sókratove otázky, formulovať svoje „geometrické domnienky“ a nakoniec dospieť k správne výsledku. Niektorí interpreti Sókratovi vyčítajú, že otrokovi odpovede podsúva (Shanon, 1984). Do istej miery áno, ale vždy sa presvedčí, či otrok postupu porozumel a navyše, prvé dva (síce nesprávne) riešenia sformuluje otrok sám, Sókratés mu len názorne ukáže (každý krok je ním rozkreslený), v čom spočívala jeho chyba.

Úloha znie – nájsť / zostrojiť štvorec, ktorý bude mať dvojnásobný obsah ako Sókratom nakreslený štvorec so stranou 2 stopy. Otrok zapojí svoj „sedliacky rozum“ a hneď suverénne odpovie, že strana dvojnásobného štvorca bude dvojnásobná. Sókratés sa tu obráti na Menóna s konštatovaním, že otroka nič neučí, len sa ho pýta, a že otrok sa domnieva, že správnu odpoveď pozná. Zároveň sa Menóna opýta, či je otrokovo riešenie správne (82e). Menón odpovie, že je zrejme, že nie. Sókratés si takto overí, že Menón pozná správne riešenie a bude schopný sledovať celý postup. Hneď na to ho vyzve, aby sa díval, ako sa otrok bude postupne rozpomínať (82e; dôležitú úlohu tu hrá práve slovo „postupne“, o čom sa zmienime v závere). Sókratés následne ukáže otrokovi, že takto by vznikol štvornásobný štvorec a vyzve ho k novej odpovedi. Keďže 2 stopy je málo a 4 veľa, otrok – opäť použijúc „sedliacky rozum“ – povie, že hľadaný štvorec bude mať stranu 3 stopy. Sókratés mu ukáže, čo to znamená a nechá otroka vypočítať obsah takéhoto štvorca, ktorý je 9 stôp (o stopu väčší než hľadaný).²⁰ Na Sókratovu výzvu, aby sa pokúsil povedať či ukázať presne z akej strany vzniká osemstopy štvorec, otrok odpovie: „Ale, Sokrate, při Diovi, já to nevím“ (84a).

Nasleduje dôležitá pasáž, v ktorej Sókratés hovorí Menónovi, že je zrejme, že otrok najprv smelo odpovedal, lebo sa domnieval, že správne riešenie pozná. Teraz je však v neistote, vie že sa mýlil a už sa nedomnieva, že vie. Uvedením do neistoty mu Sókratés síce spôsobil ustrnutie, ale nijak mu neuškodil a až teraz sa otrok môže pustiť do hľadania správneho riešenia. Menón s oboma tvrdeniami bez problémov súhlasí (84a–c). Sókratés sa spýta, či mal teda prospech zo svojho strnutia, a Menón odpovie: „Zdá sa mi“ (84c). Sókratés zatiaľ obháji len to, že apória je nevyhnutná, aby sme si uvedomili nepravdivosť presvedčení, o ktorých sme sa domnievali, že sú pravdivé. To však nie je koniec celého procesu a Menón o užitočnosti ešte stále nie je úplne presvedčený. Dôležitý je ďalší krok. Po apórii doviest' žiaka k eupórii, k nájdeniu a pochopeniu správneho riešenia.

Ten krok Sókratés spraví a poslednú časť rozhovoru s otrokom uvedie slovami: „Nuže pozoruj, čo v dôsledku této nejistoty (*aporia*) nalezne, hľadaj spolu se mnou, pričemž já se budu toliko tázat a nebudu poučovati; buď tedy na stráži, jestliže snad o mně shledáš, že ho poučuji a dělám mu výklady (*didaskonta kai diexionta*), místo abych se ho dotazoval na jeho mínění (*doxas anerótonta*)“ (84c–d). Zaujímavé na týchto slovách je, že Sókratés už nespomenie *anamnēsis*. Akoby táto „nálepka“ už nebola potrebná pretože je jasné, že ním prezentovaný typ učenia nie je založený na „poučovaní výkladom“ ale na spoločnom hľadaní,

¹⁹ „Hodine geometrie“ sme sa podrobne venovali v príspevkoch (Porubjak 2008b; 2014).

²⁰ Zaujímavým na tomto postupe je, že prvá otrokova odpoveď je „početne“ úplne zlá, druhá odpoveď vyzerá lepšie, lebo sa „početne“ správne riešenie približuje a v nejednom praktickom použití by jej (ne)presnosť bola dostačujúca. Geometricky však stále nie je správna. Postupné rozkreslenie a okomentovanie jednotlivých krokov pozri v (Porubjak 2014, 529–532). Pre zaujímavosť ešte uvediem, že „hodinu geometrie“ preberám so študentmi na seminári už zhruba desať rokov. Týždeň pred hodinou dostanú zadanie, aby si výklad geometrickej úlohy vopred naštudovali a pripravili tak, že ho budú schopní rozkresliť a vysvetliť. Za tie roky sa našiel len jeden študent, ktorý to dokázal zvládnuť sókratovsky. Zväčša študenti celý obrazec nakreslia naraz, nesnažia sa kroky vysvetľovať, ani nás ako triedu do riešenia „zatiehnuť“ a ani si neoverujú, či celému postupu rozumieme.

pýtání sa na mienky a ich preverovaní, teda na tom, k čomu sa doposiaľ snažil Menóna priviesť. Ten teraz môže jasne vidieť, čo s ním Sókratés robil a prečo.

Po krátkom skúmaní a pýtání sa Sókratés dovedie otroka do stavu eupórie – k správne riešeniu príkladu. Sókratés následne celý proces preberie s Menónom. Jednak nadviaže na mýtus o anamnésis, a z nej teraz kruhovo odvodí nesmrteľnosť duše. Jednak – čo je dôležitejšie – povie, že v tom, kto nevie, sú pravdivé mienky o tých veciach, ktoré nevie, a ktoré môžu byť prebudené otázkami (85c). Z hľadiska učenia je úplne jedno odkiaľ tieto pravdivé mienky v duši máme, či z minulých životov (čo je podľa nás len predĺžením mýtu a nie samotným *logom* veci, o ktorú tu Sókratovi ide), z pozorovania, z počutia, či z toho, čo sme zažili alebo sa naučili inde. Dôležité je, že za použitia správnej metódy ich možno prebudiť a ďalej s nimi pracovať. A to je podľa Sókrata stav, ku ktorému dospel Menónov otrok: „A nyní v něm tato mínění právě vyvstala jako sen; jestliže však se ho bude někdo tázat na tytéž věci mnohokrát a mnohými způsoby, můžeš být jist, že se nakonec každému vyrovná důkladným věděním o těchto věcech“ (85c–d). A o pár riadkov nižšie dodá, že ak bude otrok takto postupovať „bude mít právě takové výsledky v celé geometrii i ve všech ostatních naukách“ (85e).

Ide o ďalšiu kľúčovú pasáž celého dialógu. Poznanie nenadobúdame tým, že si jednorázovo zapamätáme nejakú poučku (ktorú následne učiteľovi „odrecitujeme“), ale tým, že tie isté veci preskúmame mnohokrát a mnohými spôsobmi. Práve mnohé spôsoby umožňujú našim neurónom zosieťovať sa tak, aby popri zapamätaní prišlo aj k porozumeniu. A to isté platí nielen pre geometriu, ale aj pre ostatné náuky, vrátane skúmania toho, čo je zdatnosť, teda ako žiť, aby sme žili zdatný (t. j. dobrý a zmysluplný) život.²¹ Navyše, poznanie je prístupné pre každého, vrátane otroka,²² čo má opäť silný motivačný dopad na Menóna. Jeho otrok dokázal úspešne čeliť apórii, spoznať svoju nevedomosť, nevzdať sa, vytrvať v hľadaní a nájsť riešenie. Ak Menón rezignuje na ďalšie spoločné skúmania so Sókratom, bude horší a slabší než jeho vlastný otrok, a takú hanbu náš mladý a ctižiadostivý aristokrat nemôže dopustiť.²³ „Hodina geometrie“ je tak predovšetkým analógiou, ktorá má Menónovi ukázať, akú cestu musí prejsť, ak chce o zdatnosti hovoriť nielen mnohé, ale aj pravdivé reči.²⁴ Privedením Menóna k ďalšiemu skúmaniu mýtus o anamnésis splnil svoju úlohu a Sókratés povie, že pri používaní slov rozpomínanie a učenie už nemusia robiť žiaden rozdiel (87b–c).

Hodina argumentácie

Sókratés však Menónovi dlhuje druhú kľúčovú časť svojej didaktickej metódy. Zatiaľ spolu prešli len fázou aporetickou, nutne musí nasledovať fáza euporetická, ktorá je náplňou tretej tretiny dialógu *Menón*.²⁵ Mýtom o nanamnésis a „hodinou geometrie“ si Sókratés získal Menónovu pozornosť a prirodzený rešpekt. Aby sa dostal k euporetickej fáze, naoko trochu zdráhavo súhlasí s tým, že urobí Menónovi po vôli a nebudú skúmať čo zdatnosť je, ale aká je (86d). Vyhradí si však, že otázku budú skúmať metódou „s užitím predpokladu (*ex hypotheseós*)“, teda v ich prípade tak, že si položia otázku: „Jaká věc asi musí být zdatnost

²¹ Porovnaj Platónovu *Obranu Sókrata*, a jeho vyznanie, „že toto je dokonca najväčšie dobro pre človeka, každý den vésti hovory o ctnosti a ostatných veciach o ktorých vy mňa slyšíte rozmlouvať a seba samého i jiné zkoušet, a že život bez zkoušení (*anexetastots bios*) není člověku hoden žiti“ (38a).

²² Takto silné „rovnostárstvo“ k prístupu k poznaniu je opäť výnimočné v celom platónskom korpuse a opäť podľa nás súvisí s pedagogickým zameraním dialógu.

²³ K úlohe hanby v gréckej kultúre pozri (Cairns 1993).

²⁴ Podrobnú analýzu tejto analógie pozri v (Bedu-Addo 1983, 236–237).

²⁵ Euporetická – pozitívna fáza býva najčastejšie stotožňovaná so Sókratovým babickým umením (*techné maieutiké*). Interpreti však zväčša pracujú hlavne s fázou negatívnou. Obe dokladuje a detailne analyzuje vo svojej vydarenej monografii (Zelinová 2019).

mezi věcmi, které se týkají duše, aby jí bylo lze učit, nebo aby nebylo lze učit?“ (87b) Konkrétně, ak by skúmaním zistili, že zdatnosť je nejakým druhom vedenia, potom by ju bolo možné učiť (87c). Ide opäť o skvelý Sókratov pedagogický ťah. Počas „hodiny geometrie“ si overil, že Menón už teraz má schopnosť aj chuť sledovať výklad, navyše je aj dostatočne vzdelaný. Metóda, ktorú navrhne, je štandardnou súčasťou dialektiky. Tá sa tu síce ako pojem nespomenie, ale Sókratés ju teraz začne s Menónom fakticky praktizovať.²⁶ Jej prostredníctvom Menónovi ukáže, akým spôsobom sa hľadajú a zostavujú argumenty. Veľmi nenásilne teda Menóna začne učiť a cvičiť v umení argumentácie. Menón je teraz ďaleko pozornejším (a tým pádom aj chápavejším) poslucháčom než v prvej tretine dialógu. Sókratés sériou argumentov ukáže, že zdatnosť je istý typ rozumnosti (*frónésis*), ktorú nemáme od prirodzenosti, ale ktorej sa učíme. Celú argumentačnú líniu napokon Menón sám správne uzavrie tvrdením, že vzhľadom na ich predpoklad sa práve ukázalo, že zdatnosť je možné učiť (89c).

Sókratés tak priviedol Menóna z apórie do stavu eupórie, keďže Menón s jeho pomocou našiel možnú odpoveď na svoju otázku ohľadom zdatnosti. A tu by opäť mohol dialóg skončiť. Sókratés je však ešte lepší učiteľ než by sa zdalo. Na Menónov správne vyvedený záver povie: „Snad, u Dia; ale neuznali jsme to snad nesprávně?“. Menón na to zareaguje: „Ale prece se nám prve zdálo, že je to dobrá myšlenka.“ A Sókratés odpovie: „Ale pozor, nestačí jenom, aby se bylo prve zdálo, že to je dobrá myšlenka, nýbrž musí se to zdát i nyní i potom, má-li na ní být něco zdravého“ (89c). To je priamy odkaz na to, čo Sókratés povedal vyššie o otrokovi, že zatiaľ v ňom odpoveď vyvstala ako sen, ale ak má nadobudnúť vedenie v geometrii, musí sa ho niekto pýtať na tie isté veci mnohokrát a mnohými spôsobmi (85c–d). A to je to, čo Sókratés hodlá spraviť s Menónom. Ak by to nespravil, hrozilo by, že Menón ostane pri tejto alternatíve ako pri definitívnej a nebude ďalej skúmať (vráti sa do svojho „gorgiovského módu“ myslieť si, že má odpoveď a to mu stačí). Súčasťou dialektického (či argumentačného) výcviku je preverovať rôzne hypotézy, vrátane protikladných.

Sókratés teda vyjde s novou hypotézou. Ak je nejakú vec možné učiť, potom je nutné, aby existovali aj jej učitelia (*didaskaloi*) a žiaci (*mathétai*) (89d–e). Menón s ňou súhlasí a spolu so Sókratom začnú skúmať, kto sú učitelia zdatnosti. Na scénu vchádza Anytos, Menónov hosť, aristokrat a aténsky konzervatívny politik, ktorého Sókratés prizve k spoločnému skúmaniu (89e–90b). Sókratés následne ako expertov na zdatnosť a jej učiteľov navrhne sofistov (91a–b). Anytova reakcia je búrlivo odmietavá, povie mu, aby to slovo ani nevyslovoval, lebo každého, kto k nim príde, domáceho či cudzinca, mrzko skazia a sú „zřejmá zkáza a zhouba těch, kdo se s nimi stýkají“ (91c). Sókratés sa tomu podiví a za všetkých sofistov menuje Prótagoru, ktorého pôsobenie v Aténach prezentuje ako dlhé a veľmi úspešné (91d–92a). Anytos opäť zareaguje emotívne tým, že označí všetkých, čo sofistom platia za výučbu za šialencov a dodá, že najviac šalejú obce, ktoré ich nechávajú pôsobiť a nevyháňajú ich, či už sú domáci alebo cudzí (92a–b). Sókratés sa spýta, či Anytovi nejaký ukrivdil, keď je na nich taký zlý a Anytos odpovie, že sa ešte nikdy s žiadnym nestýkal a nedovolil by to ani nikomu zo svojich blízkych. Sókratés mu následne položí otázku, ako môže vedieť, či sú dobrí alebo zlí, ak ich zo svojej skúsenosti vôbec nepozná. A Anytos odpovie „Snadno; o nich aspoň jistě vím, jací jsou, ať je tedy ze své zkušenosti neznám nebo znám“ (92c). Sókratés mu na to povie, že v tom prípade musí byť akýsi veštec, a vyzve ho, nech sám menuje niekoho, kto je učiteľom zdatnosti. Anytos odpovie, že načo menovať, je to každý zo slušných (*kalos kagathos*) Atéňčanov, ktorý sa to naučil od predchádzajúcich slušných Atéňčanov (92e–93e). Sókratés odpovie, že nepochybuje, že existujú zdatní

²⁶ K platónskej a aristotelovskej dialektike ako heuristickej metóde pozri (Hobza 2018, 172–182).

Aténčania, avšak to, čo s Menónom hľadajú je, či túto zdatnosť dokážu aj učiť. Následne preberie príklady štyroch slávnych aténskych politikov, ktorí síce vynikali zdatnosťou a nechali svojich synov vyučiť v rôznych zručnostiach, nedokázali ich však naučiť zdatnosti (93c–94e). Jedinou Anytovou reakciou na tieto príklady je, že obviní Sókrata z ohovárania, varuje ho, aby sa mal na pozore, lebo robí Aténčanom zle (94e–95a), a odmlčí sa.

Anytos je druhá výborne zvolená „didaktická pomôcka“. Pokiaľ rozhovor s otrokom ukázal Menónovi o čo je lepšie a užitočnejšie, keď sa necháme zneistiť a napriek tomu nestratíme chuť hľadať riešenie, Anytos mu názorne ukázal, aké dôsledky má absolútne odmietanie akýchkoľvek argumentov. Anytos nebol po celý čas ochotný, a asi ani schopný, ponúknuť jeden jediný skutočný argument. Ak v niečom vynikol, tak v neschopnosti dosiahnuť aporetický stav. Akékoľvek spoločné skúmanie mu ostalo zatvorené, nič ho nedokázalo pohnúť k zmene jeho mienky, ktorú nedokázal ničím podložiť a nijak rozumne obhájiť. Tento kontrapríklad je tak zjavný, že Sókratés ho ani nemusí Menónovi vysvetľovať a Menón sa z tejto lekcie poučí sám. Scott (2006, 209–213) si veľmi trefne všíma, že po Sókratovom rozhovore s Menónovým otrokom, a hlavne po epizóde s Anytom, sa Menón stáva oveľa umiernenější, viac kooperatívny a otvorený ďalšiemu skúmaniu (por. 96d, 97d–e). To potvrdzuje aj fakt, že Sókratés v tejto časti dialógu už nikde neapeluje na Menónov charakter, a ani mu nenaznačuje, že by v diskusii zlyhával.

Po krátkej nasledovnej diskusii sa Sókratés s Menónom zhodnú na tom, že učiteľov (a ani žiakov) zdatnosti nedokážu nájsť. A ak nie sú učiteľia zdatnosti potom – podľa ich druhej hypotézy – nie je možné zdatnosť učiť, uzavrie skúmanie Sókratés (96c). O Menónovom pokroku najlepšie svedčí jeho bezprostredná odpoveď na tento záver: „Podobá se, že ne, ač je–li naše úvaha správna. Proto se také ovšem s podivem (*thaumazó*) ptám, zdali snad vůbec ani nejsou zdatní muži, či jaký by asi byl způsob, kterým by zdatní vznikali“ (96d). Prvá Menónova veta vyzerá ako z úst Sókrata – Menón je schopný spochybnit' správnosť úvahy. Nerobí to však preto, aby odporoval Sókratovi, ale preto, že si jasne uvedomuje paradoxnosť situácie.²⁷ Ak sa zdatnosť získava učením a nemáme ju od prirodzenosti (por. závery prvej hypotézy 89a–c), potom je učiteľná, ak však nejestvujú učiteľia zdatnosti (druhá hypotéza), potom učiteľná nie je. To, že si to Menón takto jasne uvedomuje, deklaruje v druhej vete keď povie, že potom sa diví nad tým, či vôbec sú zdatní ľudia (to, že sú Aténčania, ktorí sú zdatní Sókratés vyššie pripustil), a ak sú, ako vlastne vznikajú. Sloveso „divím sa“ (*thaumazó*) je tu dôležité. Údiv (prinajmenšom ten filozofický) totižto vzniká vtedy, keď niečo pochopíme ako paradoxné, teda keď uvidíme rozpor tam, kde sme ho nevideli alebo nečakali.²⁸

Uvedený rozpor dostáva skúmanie do novej apórie, z ktorej ich učiteľ Sókratés vyvedie konštatovaním, že im „až smäšne ušlo, že lidé vykonávají správně a dobře své věci ne jedině za vůdcovství vědění, a proto snad nám také uniká poznání, jakým způsobem vznikají zdatní muži“ (96e). Následne povie, že pokiaľ ide o správnosť konania, rovnako prospešným vodcom ako poznanie (*epistémé*) je aj správna či pravdivá mienka (*orthé doxa*, *doxa aléthés*) (97a–c). Pravdivé mienky však majú jednu nevýhodu – „nechtějí zůstávat, nýbrž utíkají z duše člověka, takže nemají velkou cenu, dokud je někdo nesváže rozumovým výkladem příčiny (*aitias logismó*). To pak jest, příteli Menóne, vzpomínání (*anamnésis*), jak jsme v dřívější úvaze uznali. Ale když jsou svázána, nejprve se stávají věděními a potom trvalými;

²⁷ K používaniu paradoxov ako nástroja filozofie a rečníctva pozri (Fraňo 2017).

²⁸ Údiv za začiatok filozofovania považujú tak Platón (*Theaitétos*, 155c–d), ako aj Aristotelés (*Metafyzika* 982b). Údiv ako štartovací bod vzdelávania fenomenologicky interpretuje (Zvarík 2017, 89–93), z hľadiska výchovy (Dvoranová 2010).

a proto je vědění (*epistémé*) cennější než správné mínění (*orthé doxa*) a od správného mínění se vědění liší svázáním (*desmos*)“ (98a).²⁹

Slávni a úspešní Aténčania, ako Sókratés nakoniec úvahu odkiaľ sa berú zdatní ľudia ukončí, teda nevedli svoju obec na základe poznania, ale správnej mienky. Tá sa im nedostala ani od prirodzenosti, ani učením, ale božím údelom (*theia moira*) bez rozumového poznania (preto nedokázali naučiť svojich synov zdatnosti). Z Menónových možností, ktoré ohľadom zdatnosti uviedol na začiatku, nakoniec víťazí onen „iný spôsob“ – boží údel. To je predbežná eupória, ktorú Sókratés ponúkne ako poslednú. Avšak hneď dodá, že s istotou by to vedeli, ak by zistili, čo je zdatnosť sama o sebe. Teraz však už musí niekam ísť a v poslednej vete dialógu vyzve Menóna, aby o tom, o čom je teraz presvedčený, presvedčil aj svojho priateľa Anyta: „aby byl mírnější (*praoteros*); neboť jestliže ho přesvědčíš, možná že prospěješ i Aténanům“ (100c).³⁰

Záver

Je však boží údel riešením? Objavenie sa *anamnésis* v definícii poznania by mohlo odkazovať na mýtus o odmenách a trestoch v podsvetí. Sme však presvedčení, že zmysel *anamnésis* nie je „metafyzický“, ale „didaktický“ – ako sme už naznačili, označuje špecifický spôsob sókratovskej výchovy, pri ktorej učiteľ a žiak spoločne skúmajú daný problém, a snažia sa prostredníctvom hypotéz nájsť čo najviac možných riešení a pochopiť, ako spolu vzájomne súvisia. O „ne-metafyzickosti“ svedčí aj to, že poznanie tu nie je definované ako nahliadnutie ideí (ako by sme očakávali inde u Platóna), ani ako znalosť minulých životov (ako by sa zdalo vzhľadom na mýtus o nesmrteľnej duši), ale ako puto zväzujúce jednotlivé mienky. Práve (spoločné) skúmanie nám umožňuje uvedomovať si svoje mienky, meniť ich, vytvárať nové a postupne odhaľovať celú sieť súvislostí. Poznanie je tu pochopené ako porozumenie v oboch významoch tohto slova. Jednak ako porozumenie medzi diskutujúcimi, na ktoré ukazuje dôraz na umiernenosť a priateľskosť, jednak ako dynamický a postupný poznávací proces otvorený pochybnosti a údivu (Anytos nie je schopný ani jedného). To robí z *Menóna* dialóg *par excellence* pedagogický a táto sókratovská *paideia* sa nesie celým dialógom. Na rozdiel od „gorgiovského“ učenia, ktoré je uzavreté (je daným objemom vedomostí, ktoré sa žiak naučí), je sókratovské učenie otvorené vo svojej podstate vždy novému skúmaniu a novému poznaniu. Aporetický stav je len jednou z jeho zložiek, predpokladom ďalšieho postupu, vedúceho k eupórii, ďalšej apórii a ďalšej eupórii, v schopnosti kriticky „čistiť“ svoje mienky a v priateľskej atmosfére nachádzať pokiaľ možno čo najlepšie riešenia. Zdá sa, že ak na sókratovský spôsob výchovy rezignujeme, potom nebudeme dobre vedieť ani matematiku, ani nebudeme dobre viesť svoje životy, a nakoniec ani dobre spravovať svoje obce. A ak sa nám to náhodou aj podarí, bude to čisto z dobrej vôle (inak vcelku rozmarných) antických bohov.

²⁹ Záver prvej hypotézy, teda mienka, že zdatnosť je druhom rozumnosti a možno ju učiť, pravdepodobne nebola nesprávna. Bola len nedostatočne zviazaná rozumovým výkladom príčiny, takže im rýchlo unikla (Nehamas 1992, 309–312).

³⁰ Menón nakoniec neuspel ani v umiernení Anyta, ani seba samého. Anytos sa stal jedným z trojice žalobcov, ktorí obvinili Sókrata z bezbožnosti a kazenia mládeže, čím završil svoju hrozbu, aby si Sókratés dával pozor, lebo svojimi názormi uráža ľudí (ako je práve Anitos). Menón neuspel ani v svojom živote (jedna lekcia so Sókratom nestačila, bolo by ich treba mnoho a rôznych), podľahol svojej nemiernej ctižiadosti a arogancii a napokon bol ako zradca umučený na smrť (Xenofón, *Anab.* 2, 6, 21–29). Platón tak prostredníctvom oboch postáv odkazuje na Sókratovu smrť a jeho postavu heroizuje. K heroizácii Sókrata Platónom pozri (Kohen 2011), špeciálne v *Menónovi* (Porubjak 2019, 506–509).

Apendix

Paradoxne, Sókratove pedagogické prístupy v *Menónovi* – dialógu starom takmer 2.500 rokov – pôsobia veľmi moderne, až alternatívne. Medzi učiteľom a žiakom nejestvujú formálne bariéry. Ironické poznámky, ba až invektívy z oboch strán sú povolené a perfektne pedagogicky zvládnuté, zároveň však vo finále odhalia kľúčovú úlohu kooperácie a vzájomnej úcty. Vyučovanie nie je rozdelené na predmety. Na jednej „hodine“ sa preberie logika, etika, náboženstvo, matematika, politika, psychológia. Vyučovanie nie je „frontálne“, prebieha formou diskusie a vzájomnej výmeny názorov. Do „triedy“ sa môže voľne vchádzať i z nej odchádzať (objavenie sa Anyta). Vyučovanie je inkluzívne, v triede je málo žiakov a sú rôzneho veku a sociálneho postavenia. Nachádzame tu adolescenta a dočasného „pristáhovalca“ Menóna, staršieho domáceho politika Anyta (obaja z „horných 10.000“), Sókrata ako zástupcu strednej triedy a Menónovho otroka stojaceho na spodku sociálneho rebríčka. Vyučovanie neprebíha v triede, ale v domácom prostredí (dialóg sa veľmi pravdepodobne odohráva v dome Menónovho hostiteľa Anyta). Žiaci sa učia od seba navzájom a sú k tomu nabádaní. A napokon, ide o zážitkové vyučovanie s prvkami drámy. Ani jeden zo žiakov neopúšťa hodinu bez emócie (Menón a jeho otrok s chuťou učiť sa, Anytos s hnevom). Neskúša sa, netestuje, neudeľujú sa známky. Na „rodičovskom združení“ čitateľov dialógu je však zrejmé, kto sa v čom zlepšil, kto by mal na sebe ešte zapracovať a kto prepadáva. Jedno jediné ostáva „nealternatívne“ – učiteľ s originálnym prístupom je nezaplatený a nakoniec ani neskončí najlepšie.

PodĎakovanie

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0020/21 *Vývoj pojmu hanby v antickej a súčasnej morálnej filozofii s dôrazom na jej etické funkcie*.

Bibliografia

- Bedu-Addo, J. T. (1983): Sense-Experience and Recollection in Plato's *Meno*, *The American Journal of Philology*, 104 (3), 228–248.
- Bluck, R. S. (1961): *Plato's Meno Edited with Introduction and Commentary*, Cambridge University Press.
- Boghossian, P. (2012): Socratic Pedagogy: Perplexity, Humiliation, Shame and a Broken Egg, *Educational Philosophy and Theory*, 44 (7), 710–720.
- Boháček, K. (2004): *Proč Gorgiás mluví*, *Filosofia*.
- Cain, R. B. (2007): *The Socratic Method: Plato's Use of Philosophical Drama*, Continuum.
- Cairns, D. L. (1993): *Aidós*, Clarendon Press.
- Cepko, J. (2017): Fronésis v Platónovom dialógu „Menón“, *Filosofický časopis*, 65 (5), 691–705.
- Day, J. M. (Ed.). (1994): *Plato's Meno in Focus*, Routledge.
- Díogenés Laertios (1995): *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*, Nová tiskárna Pelhřimov.
- Dvoranová, E. (2010): Čo je výchova? Niekoľko poznámok k filozofii výchovy, *Filozofia*, 65 (4), 371–377.
- Fraňo, P. (2017): *Ciceronove Stoické paradoxy*, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Guthrie, W. K. C. (1971): *The Sophists*, Cambridge University Press.

- Halliwell, S. (2000): The subjection of muthos to logos: Plato's citations of the poets, *The Classical Quarterly*, 50 (01), 94–112.
- Havlíček, A. (1993): Menónovo pojetí anamnése, *Reflexe*, 10 (3), 3/1-3/9.
- Havlíček, A. (ed.) (2000): *Platónův dialog Menón*, OIKOYMENH.
- Hobza, P. (2018): *Milétská filosofie jako aristotelská konstrukce*, Pavel Mervart.
- Ionescu, C. (2007): *Plato's Meno: An Interpretation*, Lexington Books.
- Klagge, J. C. & Smith N. D. (eds.) (1992): *Methods of Interpreting Plato and His Dialogues*. Oxford Studies in Ancient Philosophy, Supplementary Volume 1992, Clarendon Press.
- Klein, J. (1965): *A Commentary on Plato's Meno*, The University of North Carolina Press.
- Kohen, A. (2011): Plato's Heroic Vision: The Difficult Choices of the Socratic Life, *Polis*, 28 (1), 45-73.
- Liddell, H. G., Scott, R., & Jones, H. S. (1996): *Greek-English Lexicon*, Clarendon Press.
- Moural, J. (2000): Několik poznámek k Platónovu dialogu *Menón*, in: Havlíček, A. (ed.) *Platónův dialog Menón*, OIKOYMENH, 47–70.
- Petrželka, J. (2000): „Sókratovská metoda“ na Internetu, *Pro-Fil*, 1 (1), dostupné z: <https://www.phil.muni.cz/journals/index.php/profil/article/view/1509/1782>
- Platón (1992): *Euthydémos, Menón*, Překlad F. Novotný, OIKOYMENH.
- Porubjak, M. (2008a): Priateľstvo ako cnosť súkromná i verejná, *Ostium*, 4 (1), dostupné z: <http://ostium.sk/language/sk/priatelstvo-ako-cnost-sukromna-i-verejna/>
- Porubjak, M. (2008b): Problém *anamnésis* a Platónov dialóg *Menón*, *Filozofia*, 63 (1), 28–38.
- Porubjak, M. (2014): Plótinovi chlapci, Menónov otrok a etické dilemy, *Filozofia*, 69 (6), 526–535.
- Porubjak, M. (2019): Theognis on Breeding and Learning: Why Socrates Should Have Quoted His Verses in Plato's Meno, *Polis*, 36 (3), 487–509.
- Nehamas, A. (1992): Meno's Paradox and Socrates as a Teacher, in: Benson, H. H. (ed.) *Essays on the Philosophy of Socrates*, Oxford University Press, 298–316.
- Nails, D. (2002): *The People of Plato: A Prosopography of Plato and Other Socratics*, Hackett Publishing.
- Scott, D. (2006): *Plato's Meno*, Cambridge University Press.
- Shanon, B. (1984): Meno – A Cognitive Psychological View, *The British Journal for the Philosophy of Science*, 35 (2), 129–147.
- Sharples, R. W. (1991): *Plato: Meno*, Edited with Translation and Notes by R. W. Sharples, 3rd revised impression, Aris & Phillips.
- Tarrant, H. (2005): *Recollecting Plato's Meno*, Duckworth.
- Thein, K. (2000): Nesmrtná duše, implicitní kosmologie a vědění v dialogu Menón (80e1–81e2), in: Havlíček, A. (ed.) *Platónův dialog Menón*, OIKOYMENH, 99–107.
- Vlastos, G. (1991): *Socrates, Ironist and Moral Philosopher*, Cornell University Press.
- Weiss, R. (2001): *Virtue in the Cave: Moral Inquiry in Plato's Meno*, Oxford University Press.

Zelinová, Z. (2018): *Paideia v sokratovskej filozofii*, Univerzita Komenského.

Zvarík, M. (2017): The Crisis of the Idea of the University and Its Origins, in *The Yearbook on History and Interpretation of Phenomenology 2017*, Peter Lang, 81–97.

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.
